

VATAN

Lise ve Muallim Mektepleri İçin (İstanbul 1340), Ali Kâmî'nin (Akyüz) *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vatanîyye: İlk Mekteb Dörd* (İstanbul 1926) adlı kitapları gibi pek çok eserde vatan-ışıklık bilgisinin öğrettiği ve vatan sevgisinin güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Tasavvuf literatüründe vatan kelimesi coğrafi anlamıyla tanımlansa da kavramın maddî alandan mânevî alana taşındığı görülmür. Serrâc'ın, "Hangi vatan daha iyidir?" sorusuna bir hakîme atfen kaydettiği, "İhtiyaçlarını aradığında bulduğun yerdir" şeklindeki cevapla bizzat kendisinin, "Vatan kişinin rahata erdiği ve karar kıldığı yerdir" ifadesi geleneksel vatan tanımını hatırlatır. Ancak Serrâc bu sözlerin devamında Ebû'l-Hasan en-Nûrî'nin, "Görmez misin, O beni nasıl vatanımdan koparıp yollara düşürdü" diye başlayan ve Allah aşkının ruhunu kararsız hale getirdiğini anlatan şiiri üzerine yaptığı açıklamalarla vatan kavramını mânevî alana kaydırır. Burada Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin, "İman yakinen üstündür; çünkü iman vatanât, yakın hatarâtır" dediği nakledilir. Bu ifadede "vatanât" sağlam ve kesin biçimde yerleşmiş durumları, "hatarât" ise zihne (hâtır) gelen değişken doğuşları ifade eder (*el-Lüma'*, s. 367-369). Sülemî'nin naklettiğine göre Ali b. Sehl iman yerine huzur kelimesini kullanarak Dârânî'nin sözlerini tekrar etmiş (*Tabakât*, s. 234), yine Sülemî'nin anlattığına göre Dârânî gibi Ebû Amr ed-Dimaşki de vatanât halinin hatarât halinden üstün olduğunu söylemiştir. Çünkü zihne doğan şeyler (havâtır) parlar ve söner, vatanât ise bir defa belirince sabit kalır ve kesinleşir. Kuruntular havâtırdan kaynaklanır; zira kuruntu sahibi zihnine doğan şeylerin sürekli kalacağını zanneder, vatanât sahibinin ise bir davası yoktur (*a.g.e.*, s. 278). Ayrıca sûfiler hayatın

geçiciliğini vurgulayan, dünyayı bir garip veya yolcu gibi yaşamaya teşvik eden hadislerle dayanarak ruhun bu dünyada gurbette bulunduğunu, asıl vatanının kopup geldiği ruhlar âlemi olduğunu düşünmüş ve bu vatana kavuşmanın özlemi içinde yaşamaya çalışmıştır (ayrıca bk. GURBET).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa* (nşr. Fr. Krenkow v.dğr.), Haydarâbâd 1345, III, 119; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1529-1530; *Müsned*, I, 13; IV, 30; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 3, "Ahkâm", 37; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 75, "İmâre", 36; Câhiz, *Resâ'il* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Hancî), I, 63-65; II, 379-412; Serrâc, *el-Lüma'* (nşr. R. A. Nicolson), Leiden 1914, s. 367-369; Sülemî, *Tabakât*, s. 234, 278; İbn Münkiz, *Kitâbü'l-Menâzil ve'd-diyyâr*, Dimaşk 1385/1965, II, 3-32; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut 1412/1991, II, 396; Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 114; Abdül-müteâl M. el-Cebrî, *el-Müştehir mine'l-hadis*, Kahire 1407/1987, s. 98; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, İstanbul 2001, II, 147; U. Haarmann, "Waṭan", *El'* (Fr.), XI, 190-191.

MUSTAFA ÇAĞRICI

VATIKAN

Roma şehri içinde yer alan
ve Katolik dünyasının merkezi olan
şehir devleti.

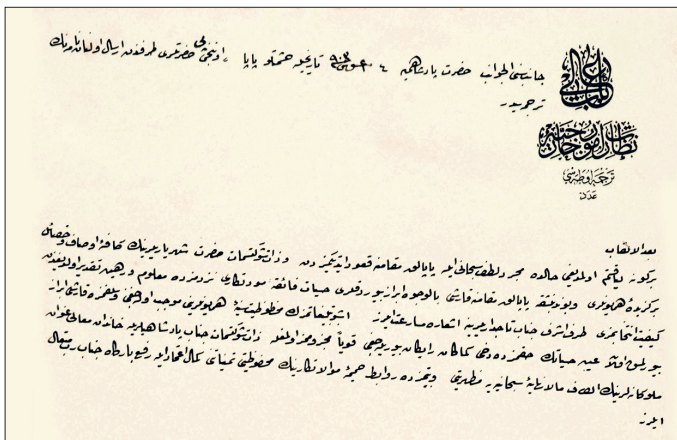
756-1870 yılları arasında ve 1929'dan bu yana bağımsız bir devlet halinde ayakta kalan papalık (Stato della Città del Vaticano) Stato Pontificio, Santa Sede (kutsal mekân) gibi isimlerle de anılır. Tiber (Tevere) nehrinin sağ (batı) yakasından 63 m. yükseklikteki bir tepenin ve buradaki papalık sarayının adı olan vatikan kelimesi bağımsızlığına tekrar kavuştuğunda devletin resmî adı olarak benimsenmiştir.

Hristiyan dünyasında ilk dönemlerde her cemaat kendi piskoposlarının ruhanî liderliği altında bulunuyordu. Bu cemaat-

ler içinde havârilere devrine kadar uzananlar genel bir saygınlık kazanırken Kudüs, Antakya, Efes ve İskenderiye gibi yerler ayrıca cemaatlerinin çokluğuyla öne çıktı. Milâdî I. yüzyılın sonlarında Roma Başpiskoposu (Pontifex) I. Clemente (90-99) kilise düzenini yeni esaslara bağladı ve kilise İmparator Konstantinos ile beraber Roma devlet kilisesi olarak gelişme imkânı buldu. İznik Konsili'nde (325) yapılan düzenlemeler neticesinde Roma başpiskoposunun Latin-Batı dünyasında (İtalya, İspanya, Galya, İllirya ve Afrika) üstünlüğü tanındı. İskenderiye, Antakya ve Konstantinopolis karşısında yargı yetkisi bakımından üstün konumunu korudu, 451'de toplanan Kadıköy Konsili'nde bu durum Konstantinopolis için de tanındı.

IV-VII. yüzyıllarda cereyan eden inanç mücadeleleri genelde imparatorların nezaret ettiği sinod meclisleri tarafından çözülmeye çalışıldı. Bu türdeki ilk sekiz sinodda papalık yetkili delege tarafından temsil edildi ve papaların şahsen iştirakleri söz konusu edilmedi. Bu dönemde iki önemli papa öne çıkmıştır: I. Innocente (402-417) ve I. Leo (440-461). Innocente, Roma'yı bütün anlaşmazlıkların çözüm yeri diye görmek istiyordu. Bu iddiası, Hristiyanlığın diğer önemli merkezleri olan Konstantinopolis ve İskenderiye ile arasındaki açılmasına sebebiyet verdi. Leo ise İmparator III. Valentinianus (425-455) üzerinde, bütün piskoposların Roma'ya bağlanması ve buna karşı çıkanların devlet gücüyle bertaraf edilmesi hususunda etkili olmaya çalıştı. Bizans İmparatoru Iustinianos zamanında (527-565) İtalya'nın ele geçirilmesinin imparatoru kilise üzerindeki mutlak otorite kurmaya sevk etmesi ve özellikle papa seçiminin imparatorun tasdikine muhtaç duruma gelmesi Roma'yı daha da zora soktu.

Kavimler göçü ve saldırıları neticesinde Batı'da kralların idaresinde bağımsız kiliseler kurulmaya başlandı. İtalya'da bile Roma'nın etkinliği büyük darbe aldı, Güney İtalya 730'da Bizans'a bağlanırken Yukarı İtalya büyük ölçüde kavimler göçü istilasına mâruz kaldı. 452'de İtalya'nın kuzey kesimlerine hızla girip geniş arazilerde varlığını hissettiren Hun İmparatoru Attila'yı I. Leo çeşitli vaatlerle durdurabildi; ancak üç yıl sonra Vandallar'ın Roma şehrini tahrip etmesi önlenemedi. İtalya yarımadasında Batı Roma'nın yıkılışından sonra yaşanan siyasal kargaşa her yerde yeni beylerin ortaya çıkmasına yol açtı, ayrıca küçük toprak sahipleri kendi egemenliklerini kurdu. Bizans İmparatorluğu burala-

X. Pius'un
II. Abdülhamid'e
gönderdiği
papalık
makamına
geçmesiyle ilgili
nâmenin
tercümesi
(BA, Y.PRK,
NMH, nr. 9/54)

rı kendi yönetimi altına almaya çalıştıysa da yerel güçler varlıklarını sürdürdü. Roma başpiskoposu giderek artan bir oranda ruhanî gücünü tanıttı; kendisine bağlı din adamları kiliseler inşa ettirip bunlara zengin gelir kaynakları bağlattılar. V. yüzyılda yeni bir sistem geliştirilerek manastır adı verilen kurumların ortaya çıkmasıyla din adamlarının toplu halde yaşama ve ibadetle birlikte dinî kitap ve malzemenin yazılması ve korunması sağlandı. Avrupa'da yaygınlık kazanan feodal sistem, devlet veya imparatorluk kurmaya kalkışanların kiliselerin nüfuzu altındaki geniş kitlelerden destek alabilmek için Roma'dan destek istemeleri Vatikan'a yeni bir iktidar gücü sağladı.

752-1069 yılları arasında devlet Frank ve German hâkimiyeti dönemi yaşadı. İtalya'da Langobardlar'a ve Bizans'ın üstünlük iddialarına karşı Papa I. Gregorius döneminde (590-604) özellikle İngiltere'de Hristiyanlığın yayılmasında başarı kazanıldı (594). Roma giderek Frank Devleti'ne dayanmaya ve Bizans'tan uzaklaşmaya başladı. Charlemagne'in 800 yılı Noelinde Papa III. Leo'nun (795-816) elinden taç giymesi Vatikan'ın konumunu güçlendirdi ve Konstantinopolis'in etkisinden tamamen sıyrılarak yeni imparatorlukla kader birliği içine girmesini kesinleştirdi. II. Clemente ve IV. Urban arasındaki dönemde (1047-1264) papalık çeşitli reformlardan geçerek (kilise makamlarının satışının ve papazların evlenmesinin yasaklanması) önemli bir gelişme kaydetti ve ruhbanın merkeze bağlanması yaygınlık kazandı. Bu güçlenme piskoposların tayini mücadelesini tetiklediğinde bu hakkın kullanımında imparatorlarla karşı karşıya gelmekten çekinmedi. İmparator IV. Heinrich ile VII. Gregorius arasındaki mücadele papanın zaferiyle sonuçlandı (Canossa, 1077). Öte yandan Roma'nın geliştirmeye başladığı mutlak ruhanî otorite Doğu'daki kiliselerle olan irtibatının kopmasına yol açtı. Özellikle IX. Leo ile (1048-1054) Bizans arasındaki anlaşmazlıklar giderilebilecek gibi değildi; patriğin papaya tâbi olmasının istenmesi nihayet patriğin aforoz edilmesiyle sonuçlandı (1054) ve kesin ayrılık kaçınılmaz oldu.

1000 yılında Roma'daki yeni zengin asil aileler maddî güçleri yanında din hiyerarşisine karıştılar ve yetkin şahsiyetler düzeyine geldiler. Ancak bu gelişme yeni siyasal çatışmaları da beraberinde getirdi. Müslümanların Akdeniz'de ve bir süre sonra İspanya topraklarında, ayrıca Sicilya ile Sardinya adalarında hâkimiyet kurması hi-

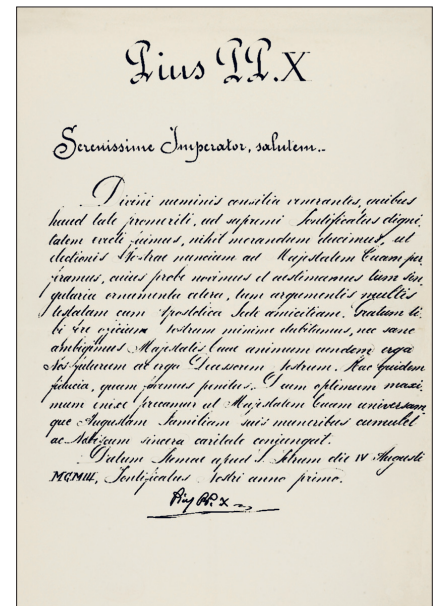
ristiyan âlemi için yeni bir arayışa vesile oldu. Bunun için ortaya çıkan tarihî fırsat iyi değerlendirildi. Haçlı seferleri, İslâm güçlerinin elindeki "makâmât-ı mübâreke" (luoghi santi) diye tanınan yerlerin kurtarılması, ayrıca Doğu dünyasının zenginliklerinden yararlanmak amacıyla yapılan hazırlıklar II. Urban döneminde (1088-1099) hayata geçirildi. 1095 yılında Piacenza şehrinde toplanan konsilde alınan kararlar üzerine Haçlı seferleri başlatıldı. Bu tarihten itibaren Vatikan'ın dünyevî etkinlikleri bu tarihî gelişme sayesinde anıldı. Tartışması günümüzde bile devam etmektedir.

İlk sefere Fransa, Almanya, Normandiya feodalleri ve İtalya yarımadasındaki bağımsız devletlerden Venedik ve Cenova cumhuriyetleri, Amalfi şehir devleti donanmaları ile katıldılar; böylece yeni bir güç halinde ağırlıklarını Akdeniz havzasında duyurdular. Kısa bir süre için bunalıma yol açan bu gelişme üzerine III. Innocente döneminde (1198-1216) devlete yeni bir güç kazandırıldı ve kralların üzerinde Petrus'un halefi, İsa'nın vekili unvanını Avrupalı krallar da tanıdı. Doğu'da ve Ortadoğu'da kurulan feodal devletler bile bu hususu kabul etmeye mecbur kaldı. Bununla beraber 1261-1378 yılları arasında dikkat çekici bir gerileme oldu. Haçlı seferleri başarısızlıkla sonuçlandı; 1261'de Konstantinopolis merkezli Latin Krallığı yıkıldı, ağır vergilendirmeler ahaliyi ezme-ye başladı ve kilise giderek artan bir hızla Fransa'nın nüfuzu altına girdi. Fransız asıllı papalar 1309'dan itibaren Avignon'a taşındı. Önemli makamlara Fransız asıllılar seçildi ve Vatikan 1305-1378 yıllarında Fransız hâkimiyetinde yaşadı. Kralın iradesi geçerlilik kazandı. Bununla beraber kilisenin merkezi bir örgütlenmesi başarıyla ilerledi. Yüzyıl savaşlarında kilisenin Fransa'nın yanında yer alması İngiltere ile arasını açtı ve papalığın oradaki kilise işlerine müdahalesini sona erdiren kanunların çıkarılmasıyla (1351, 1390) neticelendi. 1378'de başlayıp 1449 yılına kadar devam eden büyük bölünme döneminde Roma ve Avignon şehirlerinde iki ayrı kişinin kendilerini papa ilân ettiği bir süreç yaşandı. Sorunun büyük ölçüde kilise zenginliklerinin paylaşımından kaynaklanmakla beraber bu aşamada yüksek makama İtalyan asıllı kardinallerin seçilmesi ve dinsel doktrinlerin tartışılmasının ortaya çıkardığı sıkıntılar önemli rol oynadı. Kriz, bir ara üçüncü bir kişinin (XXIII. Johannes) 1410-1415 yıllarında bu unvanı (antipapa) taşımasıyla zirveye ulaştı. 1449-1559 yılları arasında

Rönesans papaları devrinin ardından 1648 Vestfalya antlaşmalarıyla sona erdirilen ve reform karşıtı mücadelelerle geçen kanlı bir dönem yaşandı.

Rönesans devrinde papalığın eline geçen en büyük fırsat coğrafi keşifler dolaşısıyla yeni dünyalarda kilisenin karşısına çıkan imkânlardır. Avrupa ve dünya tarihinde özel bir yeri bulunan, keşfedilen yerlerde Hristiyanlığın yayılması hareketine papalık doğrudan katılmadıysa da tarikatlardan hemen hareketle geçtiler ve yeni dünyaların kıyı şeridinden içlerine doğru ilerleyen kâşiflerin yanında dinî teşkilâtlarını da taşıyıp kiliseler, manastırlar, okullar, hastahaneler inşa ettiler; kendi din ve mezheplerinin yayılmasını sağlayarak sömürgeci devletler için yeni toprakların daha rahat sömürülebilir duruma gelmesine önemli katkıda bulundular. Kendi geleneksel dinlerini terkedenler kilisenin istikbaldeki cemaatini teşkil etti. Denizlere sahip olmak isteyen İspanya ile Portekiz devletleri arasındaki ihtilâfa aracılık yapan devrin papası VI. Alessandro 7 Haziran 1494'te bir sınır tesbiti yaptı (Tordesillas Antlaşması) ve dünya Portekiz ile İspanyol nüfuz sahaları şeklinde ikiye bölündü. İslâm dünyasının Portekiz sömürgeciliğiyle tanışması bu bölünme sebebiyle daha yoğun hale geldi. Portekiz tehlikesinin Kı-

Papa X. Pius'un II. Abdülhamid'e papalık makamına oturduğunu bildiren 4 Ağustos 1903 tarihli nâmesi (BA, Y.PRK, NMH, 9/54)

VATİKAN

zildeniz ve Hint Okyanusu'ndan uzaklaştırılmasının tarihi vazifesi Osmanlılar'ın üzerinde kaldı.

Papalığın XVI. yüzyılda karşılaştığı en önemli mesele Martin Luther (ö. 1546) tarafından başlatılan kıtayı sarsan reform hareketidir. Maddî ve mânevî açıdan bunalıma giren Katolik inancının ve bunun uzantısı olan papalık gücünün devamını sağlamak için faaliyete geçildi, sert önlemlere başvuruldu. Vatikan'ı güçlendiren kuruluş İspanya asıllı Ignatius Loyola'nın 1534'te kurduğu, papa III. Paolo tarafından onaylanan Cizvit tarikatıdır. Çok katı kuralları bulunan bu kuruluş papalığa sadakatle hizmet etti; dinî faaliyetler yanında kültür, bilim ve sanat alanlarında da ağırlığını duyurdu ve günümüze kadar en geniş kadrolu bir kuruluş olarak devam etti. Protestanlık bunalımını bertaraf etmek için fiilî işlemler, baskılar gerçekleştirdi. Kurulan özel mahkemelere "engizisyon" adı verildi ve resmî adı Santo Uffizio (kutsal büro) olan bu kuruluş içinde karşıt mezhepler kadar aynı inancı taşıyanları da tehdit eden yargıçlar yetiştirdi. İnsanlık tarihine kara bir leke olarak geçen uygulamaları hoş karşılanmadı. 1770'lerden itibaren Avrupa genelinde ve papalıkta ilga edildi; zengin mal varlıkları özellikle Polonya'da olduğu gibi millî eğitim alanında kullanıldı.

Westfalya antlaşmalarıyla (1648) başlayan yeni dönemde Protestanlar'ın neticede resmen tanınması yanında vicdan hürriyeti sahasında önemli bir açılım meydana geldi. Papalığın etkinliğini sınırlayan bu gelişme yanında Aydınlanma dönemi (1648-1800) Vatikan için olumsuzluklarla dolu geçti ve özellikle İtalya yarımadası için zor bir dönem başladı. Fransa ve İspanya arasındaki mücadele her alanda kendisini gösterdi, Venedik Cumhuriyeti dışında kalan devletler genelde bu iki yabancı gücün baskısına mâruz kaldı. Fransız İhtilâli (1789) sonrasında devrim fikirleri bütün hükümdarları tehdit eder hale gelirken İtalya'nın da mukadderatını belirledi. General Napolyon tarafından kadîm Venedik Devleti'ne son verildiğinde (1797) papalık Fransa'nın hâkimiyetine girmiş oldu. Papanın Napolyon'un taç giyme törenine iştirak etmek zorunda kalması açıkça aşağılanmaktan başka bir şey değildi. Bütün Avrupa'da hüküm süren Fransız üstünlüğü sona erdiğinde (1814) Vatikan tekrar 1797 sınırları içine çekildi ve papa Roma'ya döndü. Viyana Kongresi'nin ardından başlayan restorasyon döneminde (1815-1848) devrimci fikirlere karşı yürü-

tülen mücadele papalığın işine geldi, her yerde kilisenin başı olarak kabul gördü. Hürriyetçi ayaklanmalar karşısında devletler kiliseyi ve dini en önemli dayanak kabul ettiklerinden kilise ve özellikle Katoliklik revaç kazandı. 1814'te Cizvitler yeniden faaliyete geçti, kilise eski teşkilâtlarını tekrar yapılandırdı. Kiliseye dair meselelerde bilhassa IX. Pius (1846-1878) başanlı hizmetlerde bulundu. 1850'de İngiltere'de ve 1853'te Hollanda'da Katolik hiyerarşisi tekrar oluşturuldu, pek çok yeni piskoposluk kuruldu. Avusturya ile II. Joseph zamanında yapılan reformlarla elinden alınan hakların tekrar iadesini temin eden bir antlaşma yapıldı (1855). Hüküm süren muhafazakârlığın etkisiyle 1864'te devrin önde gelen, kilisenin hatalı ve yanlış kabul ettiği inanç ve görüşlerine karşı çıkan papalık fermanları yayımlandı. Bunlara göre panteizm, natüralizm, nasyonalizm, indiffentizm ve liberalizm inançların uzak durması ve mücadele etmesi gereken kötü şeylerdi. 18 Temmuz 1870'te yapılan bir açıklamayla papanın yanılmazlığı ve evrensel episkopatlığı dogma şeklinde belirlendi; böylece papa idaresindeki Vatikan Devleti mutlak monarşik bir karakter kazandı. Daha önceki dönemlerde ve özellikle reform çağında Philip Melancton'un müstakil bir risâlesine de konu olan (1537) ve hep karşı çıkılan papanın diğer piskoposlara oranla üstünlüğü ilkesi tartışılmaz hale getirildi.

İtalya'da yeniden doğuş hareketi ve İtalyan Birliği'nin gerçekleştirilmesi için verilen mücadele papalık açısından hayati bir tehlike arzetti. Birleşen İtalya toprakları içinde artık bağımsız bir devlete yer yoktu. 1848'de başlayan ve diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi özellikle yabancı (Avusturya, İspanya, Fransa) tahakkümü altında tamamen parçalanmış siyasî bir yapı arzeden İtalya'da nasyonalist ve liberalist ayaklanmalar çıktı. Bu esnada papalık devletine son verilerek Roma Cumhuriyeti ilân edildi (9 Şubat 1849) ve aynı yıl içinde ancak Fransa ve İspanya'nın askerî müdahalesiyle ortadan kaldırılabildi. Bu tarihten itibaren IX. Pius (1846-1887) Avusturya'ya dayanan bir siyaset izlemeye başladı, fakat bu devletin 1859'da Sardunya-Piemonte Krallığı ve müttefiki Fransa'ya karşı sürdürdüğü savaşta yenilmesi üzerine kilise devleti tekrar zor durumda kaldı. Vatikan'ın Romagna, Marken (Marche) ve Umbriya bölgeleri 1860'ta, ertesi yıl İtalyan Krallığı adını alacak olan Sardunya-Piemonte Krallığı'na dahil edildiğinde, 756'da Roma piskoposluğu ve mücâvir toprak-

lar üzerinde Frank Kralı Kısa (III.) Pippin tarafından verilen beratla bir araya getirildiği kabul edilen papalık topraklarının geri kalan kısmı ancak III. Napolyon Fransası'na dayanarak ayakta kalabildi. Giuseppe Garibaldi önderliğindeki İtalyan milliyetçilerinin bir hamleyle bu toprakları ele geçirme girişimleri Fransız kuvvetlerince engellendi. Kilise toprakları üzerinde 1849'dan beri devam eden Fransız askerî varlığı 1870 yazında Prusya'ya savaş ilân edilmesi üzerine son buldu. Bu savaş sebebiyle Fransa'nın askerlerini geri çekmesinin ardından İtalyan Krallığı kilise devletini işgal edip varlığını ortadan kaldırdı ve Roma başşehir ilân edildi. Böylece İtalyan Birliği tamamlanmış oluyordu. Papa IX. Pius'nun kilise topraklarının ilhakına karşı çıkması ve kendisini Vatikan'daki mahkûm diye ilân etmesi neticeyi değiştirmede, Avrupa devletleri de herhangi bir müdahalede bulunmadı. Daha sonraki papalar da toprakların iadesini talep edip durdular. Özellikle XIII. Leo (1878-1903) Roma üzerindeki hâkimiyetin geri kazanılmasını siyasetinin temel dayanağı yaptı. Öte yandan Katoliklik karşıtı modernleşmeyle de uğraşılması ve önlemler alınması gerekiyordu. 1907'de X. Pius bu mücadeleyle ilgili iki önemli papalık beyannâmesi yayımladı (3 Temmuz ve 8 Eylül); İncil muhtevası ve yorumları adına yapılan bilimsel çalışmaların kilisenin görüşüyle ters düşmemesi istendi ve modernlik bütün kötülüklerin kaynağı diye gösterildi.

Papalığın İtalya Krallığı'nı kabul etmesi kolay olmadı. Bu hususta, uzun bir zaman sonra I. Dünya Savaşı'nın oluştur-

1815'te papalık devletini ve İtalya'yı gösteren harita

duğu yeni durumlar karşısında ve ancak 1929'da İtalya Başbakanı Benito Mussolini'nin girişimleriyle bir sonuca varıldı. Yapılan Lateran Antlaşması ile (11 Şubat 1929) Roma şehrinin bir kısmında yer alan, küçük (0, 44 km²) fakat tamamen bağımsız bir şehir devleti halinde Vatikan'ın varlığı kabul edildi; zaman içinde dünyanın en küçük ve en az nüfuslu (yaklaşık 1000 kişi) bağımsız devleti sıfatıyla devletler arası hukuktaki yerini aldı. Dünyada 1,2 milyar civarındaki Katoliğin dinî merkezi olan Vatikan'ın dünya siyasetindeki ağırlığı fiziki durumuyla ters orantılıdır. Kardinaler Meclisi tarafından ömür boyu seçilen ve kendisine "akdesleri" (Sanctitas sua) diye hitap edilen papa, devlet başkanlığı sıfatını benimsemekle beraber her zaman din gücünü öne çıkaran seyahatler ve görüşmeler yapar. Yasama, yürütme ve yargı erklerini elinde tutan papa devletin başkanıdır. Vatikan Devleti'nin yönetim mekanizmasında yer alan diğer organlar şunlardır: Papalık Meclisi, Rahipler Sinodu, Kardinaler Meclisi, devlet sekreterliği (başbakanlık), dışişleri bakanlığı, kurullar, papalık komisyonları, konseyler, bürolar ve mahkemeler (ayrıca bk. PAPALIK). Çevresi yaklaşık 3 kilometreyi bulan Vatikan'ın ayrıca Roma'nın içinde ve dışında yirmi dört yerde toprakları ve binaları vardır. Bunlar İtalya toprağı sayılsa da yabancı ülke elçiliklerine benzer dokunulmazlık statüleri mevcuttur. Vatikan'ın savunma ve güvenlik görevi XVI. asırda yararlık gösteren ve devleti koruyan askerlerin bir hâ-tıra uzantısı olarak İsviçreli muhafız kıtası ve güncel olarak İtalyan polisi tarafından yerine getirilmektedir. Birleşmiş Milletler üyesi olmayan Vatikan gözlemci üye statüsüne sahiptir.

Papalık ve Osmanlı Devleti. İslâm âleminin ilk devirlerinden başlayıp sonradan Osmanlı belge ve kaynaklarında "rim papa" şeklinde geçen papalığın genelde müslümanlar, özelde Türkler'le ilişkileri her zaman ayrı bir önem arzemiş olup müslüman devletlerin askerî ve ekonomik açıdan güçlenmesi endişeyle izlenmiştir. Papalar, asırlar boyunca Hz. İsa'nın doğduğu ve dinini yaydığı mekânları kendilerine bağlama istek ve siyasetlerini devam ettirdiler. Doğrudan ordu yollama güçleri bulunmadığı için tarikatları faaliyete geçirdiler. Bunların en faali olan Fransiskenler XIII. asırdan itibaren çeşitli yerleri ziyaret edip teşkilatlanmaya giriştiler. Memlûkler, Akkoyunlular (Uzun Hasan) ve Safevîler'le (Şah İsmâil ve Şah Abbas devirlerinde) irtibat kurma, askerî ve ticarî açılardan yararlanma, özellikle tehdit oluşturan Türk tehlikesine karşı diğer müslüman devletlerle ittifak arayışları içine girme teşebbüslerinden geri kalmadılar (Barbara von Palombini, bk. bibl.). XV. yüzyılda Vatikan'ı sarsan, fakat aynı zamanda harekete geçiren olay İstanbul'un Türkler tarafından fethidir. Bu şehrin alınacağının farkına varan daha önceki dönemin papaları Bizans ile dayanışma içine girme, hatta kiliseler arasındaki ihtilâfları kaldırarak papalık başkanlığında hristiyan âlemini toplama ve birlik oluşturma düşüncesine kapıldılar. 1439'da Floransa Konsili'nde kiliselerin birleşmesi kabul edildi. Bizans'ta gerçekçi politikalar izleyen siyasîlerin zaruri gördüğü bu girişime İstanbul'daki önde gelen Ortodoks din adamları kesinlikle karşı çıktılar ve müslüman sarı-ğını papanın külâhına tercih ettiklerini açıkça ilân ettiler. İstanbul'un fethi öncesinde ve fetih esnasında papalık tarafından bu işle görevlendirilen Kardinal İsidoro başarılı olamadı. Fetih günü Türk esaretine düşmeden memleketine dönen bu zatın kaleme aldığı yazılar Türk gücünü yansıtan temel kaynaklar arasında yer alır.

Türk düşmanlığının merkezi olmalarına rağmen Türkler'le iş birliği yapmaktan kaçınmayan Rönesans dönemi papalarının en önemli ismi olan II. Pius, "Bir zamanlar İtalyanlar dünyanın hâkimi idiler, şimdi Türkler'in imparatorluğu başlıyor" sözüyle devrin kanaatini belirtmiştir. Bu bağlamda II. Pius'nun Fâtiş Sultan Mehmed'i Hristiyanlığa davet eden bir mektup yazdığına dair elde bulunan metin, gerçekte ilişkisi bulunmayan propaganda amaçlı sayılıp her ne kadar düşüncede kalmış görünse de Antikçağ'dan beri devam eden bir edebiyat türü olarak çeşitli zamanlarda muhtelif araştırmacılar tarafından ilmi metotlarla neşredilmiş, üzerinde yorumlar yapılmış, hatta Fâtiş Sultan Mehmed'in bir de cevap yazdığı iddia edilmiştir.

Osmanlılar'ın İkinci Roma'ya son vermeleri, özellikle Arnavutluk ve Macaristan istikametindeki ilerlemeleri papaları harekete geçirdi. Fâtiş Sultan Mehmed'in Arnavutluk'ta İskender Bey'in direnişi sebebiyle geciken ve ertesi yıl şüpheli ölümüyle sonuçsuz kalan İtalya seferinin (1480) Roma'nın fethiyle neticelenmemesi için hiçbir maddî engel söz konusu değildi ve papa Türk ileri harekâtının başlaması haberiyle beraber Avignon'a veya İsviçre'ye kaçmak üzere gerekli tedbirleri almış bulunuyordu. Fâtiş'in oğlu Cem'in saltanat mücadelesini kaybettikten sonra

ra Roma şehrine kadar uzanan sergüzeştî ve esareti Osmanlılar'la ilişkilerde yeni bir safha başlattı, yoğun diplomatik faaliyetler yapıldı. Uzun süre Roma ve civarında Vatikan'ın misafiri olan Cem Sultan büyük ihtimalle papa tarafından Napoli şehrine firarı arefesinde zehirlendi. Bu esaret ve rehinelik için II. Bayezid'in papaya 45.000 altın ödediği bilinmektedir.

Öte yandan kutsal yerler meselesi papalığın üzerinde durduğu en önemli konuların başında yer aldı; buralara giden hacıların, ziyaretçilerin, ruhbanın sorunları ile ilgilendi. Katolikler'in korumacılığını önceleri Venedik ve Floransa devletleri yürüttü. Sonraki dönemde Fransa bunu üstlendiğinde papalık arka planda kaldı. Papalık Haçlı seferlerinin ardından ilişkilerini genelde misyonerler vasıtasıyla geliştirdi. Dağınık tarikatları kontrol etmek için 1622'de İmanı Yayma Teşkilâtı (Congregazione de Propaganda Fidei) oluşturuldu ve bu dev kuruluş dünyanın her tarafından gelen haberlerin toplandığı merkez haline geldi. Militan ruhlu kişilerin görev aldığı bu teşkilât Vatikan'ın gücünü artırdı ve her türlü gelişme izlendi. Anadolu ve Ortadoğu yöreleri, Asya ve Afrika'nın uzak yerleri gözetim altına alındı. Hristiyanlığın farklı mezheplerini de ikna etmek isteyen bu kuruluş bazı devirlerde sert takibata uğradı. Fransa korumacılığı esnasında her iki taraf arasında uzlaştırıcı olmak istedi, fakat başarısız kaldı. 1683-1699 yıllarında devam eden Büyük Türk savaşları sırasında papalık XV. yüzyılda Avrupa'da ilerleyen Türkler'in karşısına ordular (1396 Niğbolu, 1444 Varna) veya XVI. yüzyılda olduğu gibi donanmalar (İnebahtı / Lepanto) çıkarılmasındaki ağırlıklı rolünü hatırlatıcısına Türkler'le mücadele etmek için Avrupa'daki bütün hristiyanları Kutsal İttifak (Lega Sacra) adı altında bir araya getirmeyi başardı. Özellikle papalığa Akdeniz havzasında büyük saygınlık kazandıran olay İnebahtı Deniz Savaşı olmuştur (1571). Kazanılan zafer Türkler'in yenilmezlik efsanesine ağır bir darbe vurduğuna inanıldığından zamanında başlayan ve günümüze kadar gelen abartılı anlatımlar mucize ve kehanet rüyalarıyla tasvir edildi. Bu başarıların anısı kiliselerde kutsal âyinlerden sonra hep konu edildi, ancak 1961'de kaldırıldı. Özellikle Doğu Akdeniz'de hüküm süren, Garp ocakları vesilesiyle Akdeniz'in bu taraflarına sirayet eden mutlak Türk üstünlüğünde önemli bir değişme olmadı.

Papalık, 1847'de Osmanlı Devleti'nden aldığı izinle Kudüs'te bir üst teşkilât (pat-

VATİKAN

riarcato) kurup Kudüs'teki Latin Patrikliği'nin temsil ettiği varlığı güçlendirdi. Tarafların elçilik kurma niyetleri olmamakla beraber karşılıklı elçi teâtisi 1848'de gerçekleşti. Osmanlı tarafından fevkalâde elçi sıfatıyla eski Hariciye nazırı Şekib Efendi gönderildi. Siyasî merkezlerde bu elçilikle, Fransa'nın Şark'ta mevcut Katolikler üzerindeki iddialarının papalığın devreye sokulmasıyla dengelenmesi gibi bir amaç güdülmüyordu. Vatikan'ın da bu gelişmeden faydalanarak İstanbul'da açacağı bir elçilikle Doğu'daki çıkarlarını bizzat takip etme eğilimi içine girdiği anlaşılmaktadır. Böylece Başpiskopos Ferrieri 1848 yılı Ocak ortalarında fevkalâde elçi olarak papanın mektubu ve hediyelerle birlikte İstanbul'a gönderildi. Mart ayında çıkan, başta Paris, Berlin, Viyana, Roma'da kendini gösteren ve bütün Avrupa'yı etkileyen ihtilâl kargaşası heyecanla başlatılan bu fevkalâde elçiliklerin sonuçsuz kalmasına yol açtı (Rosen, II, 112-113). Ancak "papa hazretlerinin Dersaadet vekili" sıfatıyla İstanbul'a elçiler gönderilmeye devam edildi. Bâbüâlî 1848'deki ayaklanmalarda Roma'da bir cumhuriyet kurulmasını ve papanın kaçmak zorunda kalmasını yine bizzat papanın yolladığı mektuplarla takip etti ve bu olaylar sebebiyle samimi hissiyatını dile getirdi. İki taraf arasında ilişkiler, Osmanlı topraklarında yaşayan Katolikler ve bunların kiliseleriyle ilgili bazı meselelerin çözümü yanında şehzade doğumları, ölüm, cülûs, yılbaşı kutlamaları gibi vesilelerle yazışmalar halinde devam etti. Papalığın gönderdiği armağanlara eşit değerdeki hediyelerle karşılık verildi. Cem Sultan'ın Vatikan ikameti esnasında II. Bayezid'in papaya hristiyan azizlerinin kutsal kalıntılarını gönderdiği bilinmektedir.

Önceleri temsilcilik düzeyinde olan Türkiye Cumhuriyeti ile Vatikan arasındaki diplomatik ilişkiler 1960'ta iki devlet arasında elçilik açılması ve elçi teâtisiyle tamamen resmîleşti. Nunzio Apostolico diye anılan Vatikan elçileri, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan ve hristiyanlar için kutsal sayılan başta Efes olmak üzere Tarsus, Antakya, Kapadokya, Mardin gibi yerlerde mevcut kutsal mekânları yenileme çalışmalarını ilgiyle takip etti. Vatikan Devleti de görevlendirdiği temsilcileri aracılığıyla bazılarının takdis edilip hac amacıyla ziyarete açılmasını sağladı. XXIII. Giovanni adıyla papalık tahtına oturan Roncalli (1958-1962), İstanbul'da temsilci sıfatıyla bulunduğu yıllarda (1935-1944) dostluğun geliştirilmesi ve asırlar boyu devam

eden kırılganlıkların ortadan kaldırılması için çaba gösterdi; İstanbul'da yaptığı konuşmalar, verdiği vaazlar kitap halinde bir araya getirildi. Vatikan Devleti'nin faaliyetleri Ankara'daki elçilikten başka İstanbul ve İzmir'de bulunan, çeşitli unvanlara sahip kişilerce yürütülmektedir. İskenderun ve Mersin'deki kiliseler vasıtasıyla yapılan düzenlemeler sonucu (Cattedrale / ana kilise) Türkiye'nin doğu taraflarında daha yoğun bulunan Katolik Süryânî, Melkit, Keldânî, Âsurî, Katolik Ermeni kilise mensuplarının korunmalarını da üstlendiler.

Bugün Vatikan arşiv, kütüphane ve müzesi sadece Hristiyanlık tarihi bakımından değil İslâm ve Türk eserleri açısından da değerli koleksiyonlara sahiptir. Vatikan yöneticilerinin resmî yazışmaları ve toplanan malzemeler ilk zamanlardan beri dikkatlice korunmuştur. Papalar kadar Roma başta olmak üzere muhtelif şehirlerdeki ileri gelen ailelerin büyük kısmı ellerindeki kalıntıları Vatikan'a devretmişlerdir. Arşivin Katolik âlemi için değerli olması yanında teşekkül eden arşiv malzemesi tarihçilerin vazgeçilmez kaynakları arasında sayılır. Burada İslâm ve Türk âlemini yakından ilgilendiren tasnifler mevcuttur. Kütüphanesi de, en başta İtalyan, Latin, Yunan metinleri bakımından zenginliği yanında Şark, İslâm ve Türk tarih, edebiyat, ilâhiyat alanlarını ilgilendiren yazmalara sahiptir. İslâm âlemine dair yazmalar tanınmış şarkiyatçı Giorgio Levi Della Vida, Türk ve İran yazmaları ise Ettore Rossi tarafından ilmi usullerle tasnif edilmiş ve katologları basılmıştır. Biblioteca Apostolica Vaticana adlı kuruluş yayımladığı kitaplar sayesinde ilim dünyasında önemli bir yer edinmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Rosen, *Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Tractat vom Jahre 1856*, Leipzig 1867, II, 112-113; D. Fabianich, *Firmani inediti dei sultani di Costantionopoli ai conventi francescani e alle autorità civili di Bosnia e di Erzegovina*, Firenze 1884; L. Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, Freiburg 1886-1933, I-XVI [Bu araştırmamda büyük ölçüde, *Storia dei Papi* adıyla yapılan İtalyanca tercümesinden yararlandım]; E. Dalleggio d'Alessio, *Relazione dello stato della cristinità di Pera e Costantinopoli obediante al Sommo Pontefice romano. Manoscritto della prima metà del XVII secolo*, annotato e pubblicato, İstanbul 1925; Barbbara von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien, 1453-1600*, Wiesbaden 1968; K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, Philadelphia 1976-84, I-IV; K. E. Lupprian, *Die Beziehungen der Päpste zur islamischen und mongolischen Herrschern im 13. Jahrhundert. Anhand ihres Briefwechsels*, Città del Vaticano 1981; Halil İnalıcık, *The Middle East and*

the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society, Bloomington 1993, s. 342-368; a.mlf., *Essays in Ottoman History*, İstanbul 1998, s. 273-376; H. Pfeffermann, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği* (trc. Kemal Beydilli), İstanbul 2003; Münver Okur Meriç, *Cem Sultan*, Ankara 2006, s. 211, 213-217, 219; R. Marmara, *Bizans İmparatorluğu'ndan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi* (trc. Saadet Özen), İstanbul 2006; Taceddin Kayaoğlu, *Beyaz Diplomasi: Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı-Vatikan İlişkileri*, İstanbul 2007; Mustafa Soykut, *Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti*, İstanbul 2007; Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İstanbul 2009; J. Matuz, "Die Lateiner Palästinas im Spiegel osmanischer Urkunden aus dem 16. Jahrhundert", *MT*, IX (1983), s. 22-29; Mehmet Aydın, "Vatikan Ruhani Devletinin İdarî Yapısı", *Diyanet İlmî Dergi*, XXXIII/4, Ankara 1997, s. 3-15.

MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

VATİKAN KONSİLİ

Katolik hristiyan teolojisi açısından büyük önem taşıyan son iki konsil.

Hristiyanlık tarihinde ve özellikle Katoliklik'te inanç, doktrin ve kilise işleyişile ilgili ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak için bütün dünyadan üst düzeydeki Katolik dinî yetkililerin papa başkanlığında bir araya geldiği geniş hacimli toplantılara "ekümenik konsil" adı verilmektedir. Bu konsillerin son ikisi 1869'da toplanan, papanın yanılmazlığı konusunun dogmatlaştırıldığı I. Vatikan Konsili ile 1962-1965 yılları arasında Katolik kilisesini çağın gereklerine uydurmak amacıyla yapılan ve Hristiyanlık dışındaki din mensuplarıyla diyaloga girilmesi işini de karara bağlayan II. Vatikan Konsili'dir.

I. Vatikan Konsili (1869-1870). 8 Aralık 1869'da Papa IX. Pius'un hristiyan toplumunda ve kilise çevrelerinde gittikçe yaygınlaşmaya başlayan natüralizm, rasyonalizm ve liberalizm gibi düşünce akımlarına karşı gerekli önlemleri almak için, bütün piskoposları Vatikan'da bir araya getirmesiyle başladı. Konsilin gündemine daha sonra, Fransız İhtilâli'nin ardından ortaya çıkan yeni durumun dikkate alınmasıyla kilise-devlet ilişkilerinin gerçek tabiatını tanımlama ve son ekümenik konsilden (Trent Konsili, 1545-1563) itibaren geçen 300 yıl boyunca meydana gelen önemli gelişmeler doğrultusunda kilise hukukunda gerekli değişiklikleri yapma konuları dahil edildi. Bu konsil Katolik dünyasında, özellikle de uzunca bir süredir aralarında ciddi çatışma bulunan modernist